

ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚДАН ҚОЧИШ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ ОҚИБАТЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ ОМИЛЛАРИ ТАҲЛИЛИ

ТДИУ ҳузуридаги илмий-тадқиқот маркази мустақил тадқиқотчиси (PhD)

Ахмедов Феруз Баходирович

Аннотация: Мазкур мақолада тадбиркорлик субъектларига хизмат кўрсатишни янги босқичга чиқариш, аҳолининг солиқ маъмурчилиги бўйича саводхонлигини янада ошириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, тенг рақобат шароитини яратиш ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш ҳамда яширин иқтисодиётни жиловлашда кенг жамоатчиликнинг фаол иштирокини рағбатлантиришга асосланган маъмурчиликни такомиллаштириш ёритилган. Бундан ташқари, республикамизда сўнги йилларда мамлакатда солиқ ва молия соҳаларида тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, инвестиция муҳитини яхшилаш ҳамда бизнес доираларнинг ишончини янада мустаҳкамлашга қаратилган кенг қўламли ислоҳотлар таҳлил қилинган. Шу билан бирга, соҳалар ўрганилиб, хориж тажрибаси, мамлакатимизда уни қўллаш бўйича илмий-амалий хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

Калит сўзлар: солиқ тушумлари, таҳлика-таҳлил, хавфлар, самарадорлик, рақамли платформа, усуллар ва воситалар, илғор ахборот-коммуникация технологиялари, таҳлил, оптималлаштириш, солиқ имтиёзлари, солиқ ставкаси.

Кириш: Ўзбекистонда кейинги йилларда яширин иқтисодиётнинг ҳиссасини камайтириш, у орқали юзага келадиган солиқдан қочиш ҳолатлари ҳамда солиқ тўловчилар томонидан солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини камайтириш ҳамда уларнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларини самарали амалга оширилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Яширин иқтисодиётни қисқартириш борасида меъёрий-ҳуқуқий базани мустаҳкамлаш, соҳани рақамлаштириш

натижалари ҳисобига яширин иқтисодиётни жиловлаш, жамоатчилик назоратини кучайтириш, яширин иш ўринларини легаллаштириш, назорат тадбирларини ўтказиш йўналишида тизимли ишлар олиб борилмоқда. Жамиятнинг иқтисодий бўғинининг бир маромда боришини таъминлаш давлат ҳокимияти томонидан юридик ва жисмоний шахсларга жамият манфаатларидан келиб чиқиб, улар зиммасига бир қатор мажбуриятлар юклатилади. Бу мажбуриятлар ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий ва иқтисодий шаклларда бўлиб, иқтисодий мажбуриятлар сирасига ноқонуний пул бирликларини ишлаб чиқмаслик, ноқонуний бошқа фаолият билан шуғулланмаслик, эркин тадбиркорлик фаолиятини очик шаклда ва давлат рўйхатидан ўтган ҳолда амалга ошириш, умумжамят манфаатлари учун қонуний ва мажбурий тартибда жорий қилинган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни солиққа тортишнинг адолатлилик тамойилидан келиб чиқиб ўз вақтида давлат бюджети ва бошқа фондларга тўлаб бориш каби иқтисодий-ҳуқуқий мажбуриятлардан иборат бўлади. Аксарият давлатлар бу каби мажбуриятлар уларнинг бош қомуси-Конституциясида муҳраб ҳам қўйишади. Ўзбекистон Республикасида эса унинг Конституциясининг 51-моддасида қуйидаги мазмунда “Фуқаролар қонун билан белгиланган солиқлар ва маҳаллий йиғимларни тўлашга мажбурдирлар”¹. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Солиқ кодексининг Мажбурийлик принципи деб номланган 8 моддасида эса, “ҳар бир шахс ушбу Кодексда белгиланган солиқлар ва унда назарда тутилган йиғимларни тўлаши шарт. Ҳеч кимга солиқлар ва йиғимларнинг барча аломатларига эга бўлган, бироқ ушбу Кодексда назарда тутилмаган ёхуд унинг нормалари бузилган ҳолда белгиланган солиқлар ва йиғимларни тўлаш мажбурияти юклатилиши мумкин эмас”² деб белгилаб қўйилган бўлиб, унда юридик ва жисмоний шахсларга Конституцияда юклатилган иқтисодий-молиявий мажбуриятларнинг мантикий давоми сифатида бу каби мажбуриятларни

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддаси. <https://constitution.uz/uz/clause/index>

² Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Солиқ кодекси. 7-моддаси.lex.uz.

оғирлаштирувчи ҳолатларга олиб келмасликнинг маълум бир чегараси ҳам белгилаб қўйилган. Бундай чекловлар сифатида солиқ Кодексининг 10-моддасида “Фуқароларнинг ўз конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишига тўсқинлик қиладиган солиқларни белгилашга йўл қўйилмайди” мазмунидаги солиқ тўловчиларнинг манфаатларини ҳимояланувчи нормалар ҳам киритилганки, солиқ тўловчиларга юклатилган молиявий мажбуриятлар адолатлилик принципларидан чиқиб кетиб, жамиятга, айниқса давлат бюджетига иқтисодий зарар келишининг олдини олишга эришиш асосий мақсад қилиб олинган. Бундан ташқари солиқларни режалаштириш ва солиқларни мақбуллаштириш (оптималлаштириш) деган жараёнлар ҳам борки, уларни ҳам айрим ҳолларда солиқларни тўламаслик ҳолати деб тушунтиришлар ҳам учрайди (бу ҳақда кейинги параграфда тўхталиб ўтилади), мазмунан олиб қаралган солиқларни мақбуллаштириш солиқ тўловчининг иқтисодий, молиявий ва ҳуқуқий нормаларга асосланиб қанчалик солиқдан камроқ тўлаш имкониятидан фойдаланиш ҳисобланади. Бунда давлат бюджети манфаатларини инкор қилмаган ҳолда солиқ тўловчининг ўз манфаатларининг устунлик тамойилидан келиб чиқиб, алоҳида молиявий сиёсатнинг ишлаб чиқилишидир. Шу жиҳатдан олганда солиқдан қочиш ва уни тўламасликнинг турли хил кўринишлари солиққа оид ҳуқуқий муносабатларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Албатта, бу ерда солиққа оид ҳуқуқий муносабатлар дейилганда солиқларни тўламаслик билан боғлиқ ҳолатлар учун жавобгарлик чораларидан огоҳлантириш ва ҳуқуқий маслаҳатлар бериш билан боғлиқ тарғибот ишлари ҳам тушуниладики, аммо, молиявий, маъмурий ва жиноий жавобгарлик чоралари солиққа оид ҳуқуқбузарликдан келиб чиқиб қўлланилади. Агар, иқтисодий, ҳуқуқий ва мантиқий ёндошиладиган бўлса, “солиқдан қочиш”, “солиқдан бўйин товлаш”, “солиққа оид ҳуқуқбузарлик”, “молиявий қонунбузилишлар”, “солиққа оид хатоликлар”нинг замирида бир неча омиллар мавжуд бўлади. Буларнинг бош омили иқтисодий эгоизм психологик ҳолатдир.

Бундан ташқари, солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг назарий омиллари:

Солиқ ставкалари: Юқори солиқ ставкалари жисмоний шахслар ва корхоналар учун даромадларни кам ҳисобот бериш ёки солиқ мажбуриятларини минималлаштириш учун мураккаб схемалар билан шуғулланиш учун кучлироқ туртки бўлиши мумкин. Ҳукуматлар солиқ ислоҳотларини, жумладан, солиқ ставкаларини пасайтириш ва солиқ базасини кенгайтиришни солиқдан бўйин товлаш мотивларини камайтиришни кўриб чиқиши. Мураккаб солиқ қонунлари бўшлиқлар ва риоя қилиш бўйича чалқашликлар орқали солиқ тўлашдан бўйин товлаш учун имкониятлар яратилиши. Солиқ кодексини соддалаштириш ва қоидаларнинг аниқлигини ошириш жисмоний шахслар ва корхоналар учун бўшлиқлардан фойдаланишни қийинлаштиради. Яна бир омиллардан бири коррупцион муҳит жисмоний шахслар ва корхоналарга мансабдор шахсларга пора бериш ёки тизимни манипуляция қилиш имконини беради. Молиявий операцияларда, хусусан, оффшор ҳисобларда шаффофликни ошириш солиқ органларининг бўйин товлашни аниқлаш қобилиятини оширади. Капиталнинг трансчегаравий ҳаракати даромадларни паст солиқли юрисдикцияларга ўтказиш учун ишлатилиши мумкин. Молиявий маълумотларни автоматик алмашиш учун умумий ҳисобот стандарти (СРС) каби ташаббуслар орқали халқаро ҳамкорлик трансчегаравий солиқ тўлашдан бўйин товлаш билан курашишга олиб келади. Самарали солиқ сиёсати, самарали йиғиш ва ижро механизмлари билан биргаликда даромад йўқотишларини камайтириш учун муҳим аҳамиятга эга. Бунда солиқ тўлашдан бўйин товлаш иқтисодий фаолиятни бузиши, яшириш осонроқ бўлган тармоқларга ёрдам беради. Ҳукуматлар ресурсларни тақсимлашда бузилишларнинг олдини олиш учун адолатли рақобат ва адолатли солиқ режимини қўллаб-қувватлаши муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ҳукуматлар ҳам, солиқ тўловчилар ҳам мажбурлаш чораларининг кучайиши туфайли юқори харажатларга олиб келади. Самарадорлик билан ижрони мувозанатлаш ва соддалаштирилган жараёнлар орқали мувофиқлик харажатларини минималлаштириш жуда муҳим албатта. Қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, қонун олдида тенг муносабатни

таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш ушбу муаммони ҳал қилишнинг асосий таркибий қисмлари ҳисобланади. Умуман олганда, солиқ тўлашдан бўйин товлаш билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш комплекс ва кўп қиррали ёндашувни, адолатли ва самарали солиқ тизимини яратиш учун қонунчиликдаги ислохотларни, унинг ижросини таъминлаш борасидаги саъй-ҳаракатларни ҳамда халқаро ҳамкорликни уйғунлаштиришни талаб қиладиган мураккаб вазифадир. Солиқ тўламасликни биринчидан, бу ижтимоий инстинкт сифатида баҳолаш керак, сабаби солиқ тўловчида эгоизм манфаат уни жамият манфаатларидан устун қўйишга интилади, иккинчидан солиқ тўлашдан бўйин товлаш бу ижтимоий қонунларни менсимаслик бўлиб, қонун билан юклатилган мажбуриятларни инкор этиш ҳисобланади, учинчидан, солиқдан қочиш иқтисодий манфаат саналади, аммо, солиқни қасддан тўламаслик шаклида эмас, балки, уни тўлашни қонуний мақбуллаштириш тарзида бўлиши мумкин. Ҳар бир давлат айнан солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни жорий этиш орқалигина ўз олдига қўйган мақсадларга самарали равишда эришишга муваффақ бўлади. Давлат томонидан белгиланган солиқ, йиғим, бож ва бошқа мажбурий тўловларни тўламаслик, фойда (даромад)ни ёки солиқ солинадиган бошқа объектларни қасддан яшириш, камайтириб кўрсатиш, шунингдек, солиқ ёки бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан қасддан бўйин товлаш бюджет сиёсати барқарорлигига путур етказиши. мазкур жиноят содир этилиши натижасида ҳар бир жисмоний ва юридик шахс томонидан қонун билан белгиланган солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдек, конституциявий бурчларни адо этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатларга зарар етказилади. солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш механизминини янада эркинлаштириш, солиқ тўловчиларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш чора-тадбирларини такомиллаштириш борасида мамлакатимизда амал қилиб келаётган бир қатор қонун ва қонун ости меъёрий таҳлил қилиш ва қайта кўриб чиқиш орқали мавжуд муаммоларни қонун йўли билан ҳал қилиш зарур. Демак, солиқдан қочиш ёки солиқдан бўйин товлаш ҳолатлари ижтимоий ҳолат

бўлиши билан бир қаторда унинг намоён бўлиши иқтисодий муносабатлар доирасида амалга қилади. Бу омиллар бевосита солиқ тўловчининг фаолиятидан келиб чиқадики, булардан ташқари ташқи омиллар ҳам борки, масалан, солиқ объектларини рўйхатга олувчи ваколатли органларнинг ҳаракатсизлиги ва маълумотларни яширишлиги, кеч тақдим қилиши, дебиторлик ва кредиторлик қарзлари билан боғлиқ даъволарнинг судда кўрилмаслиги ёки нотўғри суд қарорларининг қабул қилиши, шунингдек, банк, божхона ва шу каби молиявий операцияларни ўтказишга ваколатли бўлган ташкилот ва муассасаларнинг ноқонуний ҳаракатлари оқибатида айрим турдаги солиқ тўловчилар томонидан солиқларни ўз вақтида тўлай олмаслигига сабаб бўлиб, натижада эса, бундай вазиятда солиқ тўловчининг ҳаракатлари солиқдан қочиш деб баҳоланади.

Хулоса ва таклифлар. Экспорт тушумларини хорижий банклардаги ҳисоблари орқали амалга ошириш, шунингдек ҚҚС қайтариш бўйича хорижий банкларга келиб тушган маблағларни ҳам ҳисоблаш тизими жорий этиш. Якка тартибдаги тадбиркорлар (жисмоний шахслар)га чет элдан инвестиция киритиш мақсадида хорижий валюта юборилганда, ушбу сумма жисмоний шахснинг бошқа даромади сифатида талқин қилиниб, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғига тортилади. Якка тартибдаги тадбиркорлар (жисмоний шахслар)га чет элдан инвестиция киритиш мақсадида хорижий валютада юборилган маблағларни солиқдан озод қилиш бўйича қонунчиликка ўзгартириш киритиш.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Ф.Б.Ахмедов Солиқ тўлашдан қочиш хавфларини аниқлашда замонавий фискал назорати такомиллаштириш: (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. – Тошкент, 2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси <https://lex.uz/docs/4674902>
4. Нормурзаев, У. (2023). Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида молия бозорининг долзарб муаммолари тадбиркорликни тенг рақобат шaroитларини яратиш ҳамда яширин иқтисодиёт улушини қисқартириш йўлари. <https://inlibrary.uz/index.php/financial-market-growth/article/view/19032>
5. Нормурзаев, У. (2023). Солиқ имтиёзлари бериш тартибини такомиллаштириш масалалари. *Iqtisodiyot Va ta'lim*, 24(1), 334–339. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a51